

UOT:78

**“KONSERTMEYSTER SİNFİ” FƏNNİNİN TƏLİMİ PROSESİNDƏ
TRANSPOZİSİYA ETMƏK QABİLİYYƏTİNİN İNKİŞAFI ÜZRƏ İŞİN
METODİKASINA DAİR**

Haqverdiyeva Nərgiz Əli qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

narqizhaqverdiyeva@gmail.com

Xülasə: *Konsertmeyster fəaliyyətinin uğurlu olması üçün, zəruri olan musiqi qabiliyyətlərinin, vərdiş və bacarıqlarının formalaşması və inkişafı mühüm əhəmiyyət daşıyır. Konsertmeysterin vacib vərdişlərindən biri – transpozisiya etmək bacarığıdır. Transpozisiya etmək qabiliyyəti musiqiçidən musiqi savadı, inkişaf olunmuş bədii təsvirlər, xüsusi təlim, daimi məşq və təcrübə tələb edir.*

Məqalədə “Konsertmeyster sinfi” fənninin təlimi prosesində transpozisiya etmək qabiliyyətinin inkişafı üzrə elmi-pedaqoji sistem müəyyənəldirilmiş və səmərəli iş metodları işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: musiqi, konsertmeyster, transpozisiya, bacarıq, inkişaf

Ключевые слова: музыка, концертмейстер, транспозиция, умение, развитие

Key words: music, concertmaster, transposition, skill, development

Konsertmeysterin fəaliyyətində transpozisiya etmək bacarığının böyük əhəmiyyəti vardır. Görkəmli rus musiqi nəzəriyyəçisi İqor Vladimiroviç Sposobin (1900-1954) “Musiqinin elementar nəzəriyyəsi kitabında transpozisiyanın tərifini aşağıdakı kimi təqdim edir: “*Transpozisiya (latınca transpositio - yenidən təşkil) etmək – musiqi əsərinin və ya onun bir hissəsinin hər hansı başqa dəyişikliklər olmadan müəyyən məsafədə (bir tondan başqa tona) yuxarı və ya aşağı köçürülməsidir*” [6, s.163]. Transpozisiya etmək bacarığının keyfiyyəti ifaçının ümumi hazırlığından, musiqi eşitmə qabiliyyətindən, musiqi yaddaşından, nəzəri biliklərindən və onun təcrübəsindən asılıdır. Konsertmeysterin musiqi təfəkkürünün, intellektinin formalaşmasında və inkişafında transpozisiya etmək prosesi mühüm rol oynayır. Musiqinin muhtəlif sahələrindən olan biliklərin mənimsəmək bacarığı, musiqi janr, üslub özəlliklərindən geniş məlumatlılığı, düşüncənin çevikliyi konsertmeysterə musiqi materialının ən yüksək səviyyədə transpozisiya etməyə köməklik edir.

Müşayiət sahəsində metodik ədəbiyyatın ilk nümunələrindən biri olan “Klavir ifaçılığının əsl sənətinin təcrübəsi” (“Опыт истинного искусства клавирной игры”, (1753)) adlı traktatında Karl Filip Emanuil Bax (1714-1788) yazır: “*Solist peşəkar olmasa da, yaxşı müşayiətçi onun uğur qazanmasına kömək edir. ...Klavir ifaçısı bütün üslublarda improvizasiya etməlidir və melodiya qaydalarına ciddi riayət etməklə klaviaturanın bütün dillərindən əsəri rahatlıqla ifa etməlidir və bir tondan digərinə dərhal və aydın şəkildə köçürməlidir*” [4, s. 92].

Təcrübəli konsertmeysterlər qeyd edirlər ki, transpozisiya etmək bacarığı müstəqil bacarıq deyildir və o, musiqi əsərinin üzdən (notdan) ifa bacarığından bilavasitə asılıdır. Üzdən (notdan) ifa edərkən, biz sabit səsləyüksəkliyinə malik olan musiqi mətnini ifa edirik və sadəcə onu necə tez və keyfiyyətli ifa etməyi öyrənirik. Ancaq transpozisiya zamanı musiqi mətninin orijinal versiyası gözümüzün önündə olmaqla, digərini çalmalıyıq orijinal versiyadan müəyyən intervalla aşağı, ya da yuxarı. Odur ki, konsertmeyster hazırlaşmadan üzdən (notdan) savadlı oxumağı bacarmasa yaxşı transpozisiya etməyi öyrənmə bilməz. Konsertmeyster fəaliyyətinin vacibliyini və mürəkkəbliyini, qeyri-adi çoxşaxəliliyini nəzərə

alaraq, vurğulaya bilərik ki, transpozisiya etmək qabiliyyətinin olmaması tələbələri peşəkar konsertmeyster kimi formalaşmasına və inkişafına mənfi təsir göstərir.

Pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi göstərir ki, transpozisiya etmək bacarığının formalaşması və inkişafı tələbələrin musiqi qabiliyyətlərinin (musiqi təfəkkürün, musiqi-əşitmənin, musiqi yaddaşın, qavramanın) inkişafına kömək edir, klaviatura haqqında bilikləri möhkəmləndirir və pianoçunun texniki aparatının inkişafına ən yaxşı şəkildə təsir göstərir. Tanış olmayan musiqi əsərinin müşayiətini transpozisiya edərkən musiqi mətninin ön baxış mərhələsi çox vacibdir, bu mərhələdə pianoçu analitik qabiliyyətlərini səfərbər edərək, musiqini daxili-əşitmə qabiliyyətinin köməyi ilə eşidərək ifa etməlidir. “Fortepiano sinifində transpozisiya” adlı metodik vəsaitində pianoçu-pedaqoq Olqa Vladimirovna Rafaloviç (1897-1942) doğru olaraq vurğulayır ki: “*Transpozisiya etmək bacarığı – əsl savadlı musiqiçi yetişdirmə yoludur...*” [8, 37 s.]. Qeyd etmək lazımdır ki, transpozisiya ilə məşğul olan tələbələr digərlərindən fərqli olaraq təlim prosesində sürətlə irəliləyir və müstəqil iş zamanı daha çox musiqi savadını nümayiş edirlər. Ayrı-ayrı musiqi frazaları, melodik parçaları, mahnıları və sonradan bütövlükdə musiqi əsərlərini professional şəkildə transpozisiya etmək qabiliyyətinin formalaşması və inkişafı üçün tələbələrin təlim prosesinin tərkib hissəsini müntəzəm məşqlər və müvafiq tapşırıqlar təşkil etməlidir.

Transpozisiya etmək qabiliyyəti iki yolla – eşitmə və notlar vasitəsi ilə inkişaf etdirilməlidir. Bu mürəkkəb qabiliyyətinin formalaşmasına və inkişafına mümkün qədər tez başlamaq lazımdır. Yeni başlayan musiqiçilərin transpozisiya etmək vərdislərinin inkişafı üçün ilk növbədə eşitmə vasitəsi ilə transpozisiya etmək, yəni melodiyanı notların köməyi olmadan klaviaturanın müxtəlif dillərdən səsləndirilməsi kimi iş üsullarından başlamaq məqsədə uyğundur. Müəyyən müddətdən sonra notlarla transpozisiya etmək üsulunu əlavə etmək və tədricən bu metodu əsas tədris metoduna çevirmək lazımdır.

Tanış olmayan musiqi əsərinin müşayiətini transpozisiya edərkən musiqi mətninin ön baxış mərhələsi çox vacibdir, bu mərhələdə pianoçu analitik qabiliyyətlərini səfərbər edərək, musiqini daxili-əşitmə qabiliyyətinin köməyi ilə eşidərək ifa etməlidir. Musiqi parçasını transpozisiya edərkən aşağıdakı düstur istifadə oluna bilər: tanış parçanı transpozisiya edərkən ilk növbədə eşitmə, ikinci yerdə isə görmə qabiliyyətinə əsaslanmaq lazımdır. Əksinə – tanımadığı bir əsəri transpozisiya edərkən ilk növbədə görmə, ikinci yerdə isə eşitmə qabiliyyəti gəlir. Birinci halda, yaddaş kömək edir. İkinci halda isə cəld düşünərək göznən notdan oxumaq, sonra eşitmək və ifa etmək ardıcılığı məqsədə uyğundur. Bu bacarıq gələcək müşayiətçinin işi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Təcrübədə musiqi əsərlərinin transpozisiya edilməsinin bir-neçə müxtəlif üsulları mövcuddur ki, bunların hər biri qoyulmuş məqsədlərdən asılı olaraq müxtəlif hallarda rahat ola bilər.

Açar yanında işarələrin dəyişdirilməsi yolu ilə əsərlərin transpozisiyası. Əsərin yarım ton transpozisiya etmək növlərindən biri – onu artırılmış prima intervalına köçürülməsidir. Bu ən sadə üsuldur, çünki digər tonallığa keçmə burada yalnız sadəcə olaraq işarələrin dəyişdirilməsi ilə həyata keçirilir, məsələn, re majordan re-bemol majora. Bu cür tonallıq dəyişikliyi həyata keçirmək üçün fikirdə (təsəvvüddə) yeni tonallığa aid olan işarələri qoymaq və müşayiət partiyasını bu işarələri nəzərə alaraq çalmaq kifayətdir. Əgər əsərdə təsadüfi alterasiya işarələri varsa, bu zaman transpozisiya edərkən onlar öz əksildici və ya yüksəldici əhəmiyyətini yenə də saxlamalıdır. Artırılmış primaya transpozisiya edəndə dəyişiklikləri izləyərkən əvvəlki və yeni tonallıqda alterasiya işarələrinin 7 işarə fərqli olduğunu görmək olar. Məsələn əgər əvvəlki tonallıq do-majordursa (yəni işarələri olmayan), onda transpozisiyanın yuxarıya və ya aşağıya doğru asılı olaraq yeni tonallıqda 7 diyez – (Do

diyez), yaxud – 7 bemol (Do bemol) olacaq. Bu üsulla diyezli tonallıqları aşağıya, bemollu tonallıqları isə yuxarıya transpozisiya etmək daha rahat olur.

İntervallarla transpozisiya üsulu.

İntervallarla transpozisiyanın ən asan üsulu – kiçik sekunda intervalında bemol tonallığından diyez tonallığına və ya əksinə hesab olunur.

Bu şərtlə açar işarələri dəyişir, lakin notların adları qorunub saxlanılır: “Do” notu “Do diyez”, “Re” notu – “Re diyez” olur. Musiqi əsərinin mətnində görünən bütün təsadüfi alterasiya işarələri müvafiq olaraq yarım ton zilləşir və nəticədə bemol – bekar, bekar – diyez, diyez – dubl-diyez olur. Belə üsul transpozisiya prosesini asanlaşdırır. Aydındır ki, yarım tonu aşağıya transpozisiya edərkən (diyezli tonallıqdan bemollu tonallığa) oxşar sistem qorunub saxlanılır. Müşayiətin not işarələri, fakturası dəyişməz olaraq qaldığı üçün, mümkün olanda barmaqları olduğu kimi saxlamaq məsləhətdir.

Əsərlərin yeni tonallığa transpozisiyası zamanı musiqinin hansı intervala köçürülməsi müəyyənədiçə rol oynayır. Məsələn, əsəri sol majordan Iya majora və yaxud fa majora (böyük sekundaya) transpozisiya vaxtı tonallığın dəyişdirilməsini müşayiət partiyasının hər bir notunun ardıcıl olaraq həmin intervala yuxarı və yaxud aşağı saymaqla həyata keçirmək olar. Belə üsul çox vaxt aparır və əsəri tez bir zamanda başqa tonallığa köçürülməsini təmin edə bilmir. Bu üsul əsasən sekunda intervalında olan tonallıqlar üçün rahat ola bilər, çünki tersiya, kvarta və s. intervallarda səslərin sayılması çox böyük çətinlik kəsb edir.

Nə qədər paradoksal görünsə də, orijinal tonallıqdan daha çox məsafədə olmasına baxmayaraq, tersiya intervalına transpozisiya etmək, müəyyən dərəcədə göz üçün sekunda intervalına transpozisiya etməkdən daha asan və daha rahatdır. Çünki tersiyaya transpozisiya edərkən, xətlərin üzərində yazılmış notlar, hara transpozisiya etməkdən asılı olmayaraq, qonşu xətlərə keçir - yuxarı və ya aşağı. Sətirlər arasında yerləşdirilən notlar eyni vəziyyətdə qalır. Bunu vizual olaraq qəbul etmək daha asandır.

Musiqi əsərini kvarta intervalına transpozisiya etmək olduqca çətin və təcrübədə az istifadə olunur. Düzgün transpozisiya üçün əsas şərt – musiqi əsərinin yeni açarda zehni olaraq ağılında təsəvvür etməkdir. Görmə transpozisiya zamanı hər bir səsi zehni olaraq bir ton aşağı və ya yuxarıya çevirməyə vaxt yoxdur. Buna görə də akkordun növünü (interval, üçsəsli, dominantseptakkord və s.), onun həllini, melodik sıçrayış intervalını, tonal əlaqənin xarakterini və s. dərhal müəyyən etmək bacarığı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tanış əsəri transpozisiya edərkən, ifa etməyə başlamazdan əvvəl əsərin səslənməsini (ən azı əsas açarda), onun inkişafının daxili məntiqi sxemini, melodik-harmonik hərəkət xəttini aydın təsəvvür etmək vacibdir. Tələbə özünü zehni olaraq yeni bir “açarda” tapmalıdır və təsəvvür etməlidir, əsas akkordların necə qurulduğunu xatırlayaraq klaviaturada səsləndirməlidir. Əsas şərtlərdən biri – tək-tək səsləri deyil, onların komplekslərini, harmonik mənasını və akkordların funksiyasını görmək, eşitmək və ifa etmək lazımdır.

Tonallıq üsulu ilə transpozisiya. Bu üsulla tələbə müşayiət partiyasını çaldıqda eyni zamanda əsərdə bütün akkordları, harmonik ardıcılıqları araşdırıb yadda saxlamalıdır, məsələn T – S – D – D7 – T. Bu üsulla əsəri digər tonallığa transpozisiya edərkən həmin funksiyaları digər tonallığa uyğunlaşdırmaq mümkündür. Bu üsul çox vaxt daha rahatdır, lakin səsaparıcılığında asanlıqla səhvə yol vermək olar. Buna görə də orta səslərin hərəkətinə xüsusi diqqət vermək lazımdır.

Interval üsulundan fərqli olaraq, bu üsulla transpozisiya zamanı biz sadəcə mexaniki olaraq ayrı-ayrı səsləri köçürmürük, lakin prosesi eşitmə qabiliyyəti vasitəsilə kontrola saxlayırıq, səslərin və akkordların lad vəziyyətini yeni tonikaya əsaslanaraq izləyirik. Əvvəlki tonallıqda akkordların rolunu və yeni tonallıqda onların yerini təsəvvür edərkən açar yanında alterasiya işarələri barəsində də unutmaq olmaz. Tanınmış rus konsertmeyster- müəllim

Aleksandr Alekseeviç Lyublinski (1907-1975) müəllifi olduğu “Müşayiətin nəzəriyyəsi və təcrübəsi” (“Теория и практика аккомпанимента” (1972)) metodik vəsaitində vokal əsərlərini sistemli şəkildə transpozisiya etmək üçün bir sıra faydalı məsləhətlər verir. Müəllif vurğulayır ki, *“ən yaxşı yol – əsəri harmonik nöqtəyi-nəzərdən təhlil olunması sayıla bilər. Əgər müşayiətçi musiqi mətnində olan akkordları, intervalları tez mənimsəyib ifa edə bilərsə, bu, transpozisiyanın ən rahat və qısa yolu ola bilər”* [5, 98 s.]. Tonal üsulun üstünlüyü bundadır ki, müşayiət partiyasının hər bir notundan intervalların sayılması ehtiyacı duyulmur. Bundan əlavə, intervalın həcmindən asılı olmayaraq musiqi əsərini istənilən tonallığa transpozisiya etmək mümkündür. Lakin bu üsulun tətbiqini harmoniyanı çox yaxşı bildikdə, tez təhlil etmə bacarığına və daxili eşitmə qabiliyyətinə malik olduqda həyata keçirmək olar. Əsər tələbəyə tanış olduqda tonallı transpozisiya çox asanlıqla həyata keçirilir və bunun tam əksi olaraq, üzdən (notdan) oxunuş zamanı əsər haqqında təsəvvür olmadıqda bu üsul əhəmiyyətli dərəcədə çətinlik kəsb edir. Bu üsulla əsəri transpozisiya edərkən belə iş növündən istifadə etmək olar. Kiçik həcmli və mürəkkəb olmayan bir əsəri tələbə fortepianoda çalınaraq, yalnız gözü ilə izləyərək təhlil edir. Sonra daxili eşitmə qabiliyyəti vasitəsilə onu yaxşı-yaxşı “dinləyib” əzbərləyir. Əsərin harmonik quruluşu və səslənməsi aydın olandan sonra və tələbənin hafizəsində həkk olundandan sonra o, yeni tonallıqda fortepianoda əzbər çalınmalıdır.

Müxtəlif intervallara transpozisiya vaxtı yaranan mütənasiblikləri aydın şəkildə təsəvvür etmək lazımdır: kiçik sekundaya transpozisiya – fərq 5 işarədir, böyük sekundaya transpozisiya – fərq 2 işarədir, kiçik tersiyaya transpozisiya – fərq 3 işarədir, böyük tersiyaya transpozisiya – fərq 4 işarədir, xalis kvartaya transpozisiya – fərq 1 işarədir, xalis kvintaya transpozisiya – fərq 1 işarədir.

Açar üsulu ilə transpozisiya. Yuxarıda qeyd etdiyimiz üsullardan fərqli bir prinsiplərə əsaslanan transpozisiya üsulu mövcuddur. Bildiyimiz kimi qədim partituralarda kaman və bas açarlarından başqa digər açarlar da istifadə olunmuşdur. Sətirdə eyni yerdə yerləşən, lakin müxtəlif açarlarda yazılan notlar müxtəlif mənə və səslənmə daşımağa başlayır. Məsələn, kaman açarında üçüncü xəttə birinci oktavanın “si” notu yerləşirsə, həmin not tenor açarında kiçik oktavanın “lya” notu olacaqdır. Bu prinsip danışdığımız üsulun əsasını təşkil edir. Məsələn, kaman açarında yazılmış əsər tenor açarında oxunanda həmin əsər bir pillə aşağı ifa olunacaqdır. Bir pillə yuxarı transpozisiya lazım gəldikdə isə o, alt açarında oxunmalıdır. Açarlı transpozisiyada ən asan üsul kaman açarının bas açarına dəyişməsidir ki, burada əsər tersiyə intervalına yuxarı səslənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, vokal əsərlərinin transpozisiyası müşayiətçi işinin zəruri komponentlərindən biridir. Vokal şöbəsində işləyən müşayiətçi dərsin ilk dəqiqələrindən başlayaraq transpozisiya ilə məşğul olmalıdır – dərs prosesində tələbələr yarım ton yuxarı və aşağı istiqamətdə vokal təmrinlər oxuyurlar. Vokal əsəri transpozisiya edərkən konsertmeyster fortepiano müşayiətindən “gözlərini çəkməli” və vokal partiyasında baş verənlərə – əsərin poetik obrazına, formasına, tempinə, dinamikasına, xarakterinə, hissələrin mütənasibliyinə, kulminasiya nöqtələrinin xüsusiyyətlərinə, temp dəyişikliklərinə və s. diqqət yetirməlidir. Konsertmeysterə melodiyanın inkişaf istiqamətini başa düşmək daha vacibdir. Hər iki amili – vizual və eşitməni birləşdirərək, müşayiətçi ansambl ifasının daha yüksək səviyyəsinə yüksəlir, çünki həm üzdən (notdan) oxunu, həm də transpozisiyanı ifanın bədii vəzifələrindən ayırmaq olmaz.

Beləliklə, bütün transpozisiya üsullarını mənimsəmiş müşayiətçi hər bir konkret halda lazım olan üsul seçimini sərbəst edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Dadaşova M.R. Musiqi müəlliminin hazırlığının metodikası. Dərs vəsaiti, Bakı, “Zaman-3”, 2010, 256 s.
2. “Konsertmeyster sinfi və ansambl” fənni üzrə proqram. Tərtib edənlər: Qurbanəliyeva S., Hacıyeva M., Haqverdiyeva N., Məmmədova Q., “Musiqi müəllimliyi” bakalavriat təhsil səviyyəsi ”Proqram”. Gəncə, 2024, 38 s.

Rus dilində:

3. Акбари Ю.Б. К истории искусства аккомпанемента. Учебное пособие, Владимир, Изд-во ВлГУ, 2012, 116 с.
4. Бах К.Е.Э. Опыт истинного искусства клавирной игры. Санкт-Петербург, “Музгиз”, 1960, 300 с.
5. Люблянский А.А. Теория и практика аккомпанимента. Учебное пособие, Москва, “Музгиз”, 1972, 224 с.
6. Способин И. Элементарная теория Москва, “Музыка”, 1994, 106 с.
7. Равчеева Н.А. Профессия концертмейстера: к истокам. // Санкт-Петербург, “Мир, наука, образование”, 2013, №6, 417 с.
8. Рафалович О. Транспонирование в классе фортепиано. Ленинград, “Музыка”, 1963, 56 с.
9. Azərbaycan Milli Kitabxanası. URL: <http://anl.az>.
10. Bloom taksonomiyası. URL: <http://bloomstaxonomy.net>
11. “Musiqi Dünyası”. Beynəlxalq, elmi-pedaqoji, tənqidi-publisistik, mədəni maarif elektron musiqi jurnalı. URL: <http://musiqi/www.musiqi-dunya.az>

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ТРАНСПОЗИЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИНЕ “КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСКИЙ КЛАСС”*Хагвердиева Наргиз Али кызы***Резюме**

Концертмейстерская деятельность требует формирования и развития определенных способностей и навыков, которые имеют важное значение для ее успешного осуществления. Одним из таких навыков является способность транспонирования. Способность транспонировать музыкальный материал требует от музыканта музыкальной грамотности, развитого художественного воображения, специального обучения, постоянных тренировок и большой практики.

В статье определена научно-педагогическая система развития способности умения транспонировать, а также освещены эффективные методы работы, используемые в процессе обучения дисциплине “Концертмейстерский класс”.

METHODOLOGY OF DEVELOPING TRANSPOSITION SKILLS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE “CONCERTMASTER CLASS” DISCIPLINE*Haqverdiyeva Nargiz Ali***Summary**

The success of a concertmaster's activity relies on the formation and development of necessary skills and abilities, which are of great importance. One of the key skills of a concertmaster is the ability to transpose. The ability to transpose requires musical knowledge, developed artistic imagination, special training, constant practice, and experience.

The article defines a scientific-pedagogical system for the development of the ability to transpose in the process of teaching the “Concertmaster Class” subject, and effective working methods are highlighted.

*Rəyçi: baş müəllim Məmmədova Q.**GDU-nun “Musiqi fənləri” kafedrasının 28 oktyabr 2024-cü il tarixli kafedra iclasın 5 sayılı protokolu
Daxil olma tarixi 28 oktyabr 2024-cü il*